

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน (National Exhibition)” เป็นส่วนหนึ่งในการฉลองสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ เพื่อนำเสนอสิ่งของที่มีกำเนิดในสยามที่ใช้ผลิตสินค้าต่างๆ ขายได้ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ตลอดจนเครื่องมือที่ใช้ในการผลิตมาตั้งแสดงที่ท้องสนามหลวง “... เพื่อจะได้เป็นที่แนะนำให้เห็นสิ่งทั้งปวงว่าอย่างไรดี อย่างไม่ดี อย่างไรจะควรใช้ได้อย่างไร มีอยู่ตำบลใด จะได้เป็นที่แนะนำแก่คนทำมาหากิน แลคนที่จะซื้อขายสินค้าทั้งปวง ...”^๑ อันเป็นประโยชน์แก่ราษฎรทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม เพราะนำเสนอผลงานที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองในระยะ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมาให้มหาชนได้ดูชม รวมทั้งสิ่งของที่หาได้ยาก คือ เครื่องราชูปโภค เครื่องเพชร เครื่องเงิน เครื่องทอง ผ้าไหมแพรพรรณ และเครื่องแต่งกายในวาระต่างๆ อาทิ งานโสกันต์^๒

“นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เป็นการจัดแสดงมหกรรมของสยามที่ได้นำแบบแผนของมหกรรมนานาชาติ (International Exhibition)^{*} ของตะวันตกมาปรับให้เป็นมหรสพรูปแบบใหม่ โดยรวบรวมสิ่งของที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและสินค้าที่สร้างขึ้นในกรุงสยาม มาตั้งแสดงให้พระบรมวงศานุวงศ์ พระราชวงศ์ ชุมนาง พ่อค้าและราษฎร ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เห็นความเจริญก้าวหน้าของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้ตั้งมาครบรอบร้อยปี และสะท้อนให้เห็นพระราชอำนาจของกษัตริย์ราชวงศ์จักรี ผู้ทรงนำสยามไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ดังจะเห็นได้จากการตั้งแสดงสิ่งของที่มีกำเนิดในสยามนั้น อันแสดงให้เห็นเกียรติภูมิของบ้านเมือง และเป็นแบบอย่างของการจัดมหกรรมยิ่งใหญ่เช่นนี้ในรัชกาลต่อมา

^๑ “ประกาศเอกซฮิบิชัน ที่ ๑” ของ ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ร.ศ. ๑๐๐, มาตานุสรณ์, (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., ๒๕๑๓), หน้า ๒๑-๒๔.

^๒ Mary Lovina Cort, *Siam, or the heart of farther India*, (New York: Anson D.F. Randolph & Company, 1886), p. 229. และ S. J. Smith, “Centennial exhibition: Quiet days at the exhibition”, in *Bangkok centennial held at Bangkok, 1882*, (Bangkok: S.J. Smith’s Office, 1882), pp. 52-53.

^{*} เป็นมหกรรมที่นิยมจัดในทวีปยุโรปและอเมริกาในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เพื่อนำเสนอทรัพยากรและผลงานที่แสดงให้เห็นความเจริญของผู้คนในหลายประเทศ มาจัดแสดงเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนและต่างได้ชัดเจนในพื้นที่เดียวกัน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน John Allwood, *The great exhibitions*, (London: Studio Vista, 1977).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งสมความรู้ต่างๆ ที่ทรงได้รับทั้งจากการศึกษาค้นคว้าและการทอดพระเนตรสิ่งต่างๆ ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินไปในสยามและต่างประเทศ โดยเฉพาะการประพาสทวีปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ อันเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของการจัดแสดงมหรหรรรมของสยามทั้งในประเทศและที่ต่างประเทศ ดังปรากฏหลักฐานว่ามีการจัดแสดงมหรหรรรมมาโดยตลอดรัชสมัย แม้จะไม่ยิ่งใหญ่เท่ากับ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ แต่สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศกับการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การประกวดสิ่งของและการออกร้านขายสินค้าในงานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม อันเป็นงานเทศกาลประจำปีที่ยิ่งใหญ่ในสมัยนั้น และการประกวดพันธุ์ข้าวปลูกตามความริเริ่มของเอกชนที่ได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงเกษตรธิการ มหรหรรรมเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในบ้านเมืองทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองด้วย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีงานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนเพิ่มขึ้นตามความริเริ่มของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) เสนาบดีว่าการกระทรวงธรรมการ ผู้เห็นความสำคัญของการพัฒนาเยาวชนให้มีความรู้ทั้งด้านหนังสือและวิชาชีพ เพราะบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองได้ต้องอาศัยราษฎรที่มีอาชีพหลากหลายทำให้พึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ มหรหรรรมนี้น่าจะพัฒนามาจากการประกวดผลงานหัตถกรรมในงานแสดงกิจกรรมและพานิชการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ซึ่งต่อมาได้ขยายเป็นการประกวดผลงานของพลเมืองด้วย

งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนมีขึ้นครั้งแรกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นเวลาใกล้เคียงกับที่เคยจัดงานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดมหรหรรรมทั้งสองนี้ขึ้นพร้อมกันในงานนักขัตฤกษ์นั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นมา แม้เมื่อการก่อสร้างพระอารามสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้จัด “เอกซฮิบิเชน” นั้นต่อไป เพราะงานวัดเบญจมบพิตรได้กลายเป็นงานรื่นเริงประจำปีไปแล้ว โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่องานรื่นเริงนั้นให้เหมาะสมกับฤดูกาล เป็น “งานรื่นเริงฤดูหนาว” หรือ “งานฤดูหนาว” เพื่อหาทุนอุดหนุนบ้านเมืองด้านต่างๆ เช่น บำรุงโรงเรียนมหาดเล็กหลวง^๓ บำรุงราชนาวิ^๔ บำรุงสภาภาษาสยาม^๕ เป็นต้น

^๓ สจข., ร.๖ น. ๑๗.๑๕/๑ แข็งความการรื่นเริงในฤดูหนาวที่สวนจิตรลดา มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๑.

^๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพฯ: เดอะ ริเวอร์บุ๊กส์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๐-๑๓๑.

^๕ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑-๑๕๒๒, “Chitrlada Fair: Red Cross Society Exhibit,” *The Bangkok Times* (5 January 1922).

“เอกซฮิบิเชน” ของสยามในรัชสมัยนี้ ส่วนใหญ่จัดขึ้นในสยาม รวมทั้ง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เพื่อนำเสนอความเจริญของสยามในด้านต่างๆ ทำนองเดียวกับการสมโภชพระนครครบร้อยปี ทั้งนี้เพื่อเฉลิมฉลองวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในราชสมบัตินานเสมอกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗)^๖ ดังที่เคยมีการจัดงานพระราชพิธีมาแล้ว ทั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานฤดูหนาวในปีนั้นให้เป็นมหกรรมยิ่งใหญ่^๗ พระราชทานนามเป็นการเฉพาะว่า “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” (The Siamese Kingdom Exhibition) มีกำหนดจัดขึ้นระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

เนื้อหาของ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” เกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ ผลงานอันก้าวหน้าและทันสมัยของกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ทรัพยากรและผู้คนที่อยู่ในมณฑลต่างๆ เครื่องจักรที่ช่วยในการผลิตสินค้าออกที่สำคัญของสยาม รวมทั้งสินค้าต่างประเทศที่ผลิตจากทรัพยากรธรรมชาติของสยาม ส่วนกิจกรรมนั้นมีทั้งการประกวดสิ่งของ การออกร้านขายสินค้า การออกร้านแสดงผลนิทรรศการและการละเล่นนาขนิค ตลอดจนการแข่งขันกีฬา^๘ โดยใช้ที่ดินส่วนพระองค์ ณ ทุ่งศาลาแดง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานให้สร้างเป็นสถานที่จัดแสดง โดยเฉพาะ คือ สวนลุมพินี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” ทำให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เพราะจะเป็นการโฆษณาสยามให้เป็นที่รู้จักแก่ชาวต่างชาติ เป็นการเตือนใจให้ชาวสยามได้รู้จักทรัพยากรต่างๆ ในบ้านเมืองที่จะเป็นสินค้าได้ และทรัพยากรเหล่านั้นอาจเป็นเครื่องชักจูงให้ชาวต่างประเทศเดินทางเข้ามาสู่สยาม เพื่อลงทุนทำการค้าขายสินค้าหรือเที่ยวชมบ้านเมือง อันจะทำให้บ้านเมืองมีรายได้จากการใช้จ่ายเงินของคนเหล่านี้ทั้งในเวลานั้นและในวันข้างหน้า พระราชประสงค์นี้สะท้อนให้เห็นความจำเป็นในการแสวงหารายได้เพื่อบรรเทาภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจที่ประสบอยู่ในขณะนั้น^๙ พร้อมๆ กับการสร้างเกียรติภูมิของชาติ

^๖ สจข., ร.๗ ม. ๑๖/๑ ร่างประกาศเลิกสยามรัฐพิพิธภัณฑ.

^๗ Siam: the national exhibition, 1926 (n.p.: n.d.), p.4.

^๘ สจข., ศธ. ๑๕/๒ รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑ และ สจข., ร.๗ ผ. ม.๓๐ แผนผังสยามรัฐพิพิธภัณฑในสวนลุมพินี.

^๙ สจข., ร.๗ ม. ๑๖/๑ หมายอักษร ข. พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ (ดู ภาคผนวก ค).

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน สุนทรีย์ อาสะไวย์, วิกฤตการณ์เศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓).

การเน้นความสำคัญของการประกอบอาชีพหัตถกรรม กสิกรรมและค้าขายของราษฎร สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เห็นได้ชัดตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา รวมทั้งความจำเป็นของบ้านเมืองในเวลานั้น เนื่องจากมหาสงครามในยุโรปทำให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำขึ้นทั่วโลก ทุกประเทศจึงพยายามส่งเสริมการค้าขายเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจของตน รัฐบาลสยามได้พยายามส่งเสริมให้ราษฎรพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจด้วยการผลิตสิ่งของใช้เองในบ้านเมือง รวมทั้งการประกอบอาชีพต่างๆ อันจะทำให้รัฐบาลมีรายได้จากภาษีอากรและค่าธรรมเนียมที่สำคัญ รัฐบาลต้องการให้คนในแผ่นดิน ไม่ว่าจะเชื้อชาติและสัญชาติใด รู้สึกรู้สีกว่าตนเป็นชาวสยาม มีความรักชาติ และช่วยกันสร้างชาติให้รุ่งเรือง ด้วยเหตุนี้ “สยามรัฐพิพิธภัณฑน์” จึงเป็นความหวังที่จะคลี่คลายวิกฤตทางเศรษฐกิจในอนาคตตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๑}

“สยามรัฐพิพิธภัณฑน์” มีเนื้อหาเกี่ยวกับทรัพยากรต่างๆ ของบ้านเมืองอันจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างชาติทางเศรษฐกิจ โดยเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อความเจริญรุ่งเรืองและความผาสุกของบ้านเมือง รวมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนกลุ่มต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในสยาม อันเป็นส่วนสำคัญที่จะอธิบายความเป็นรัฐสมัยใหม่ของสยาม ว่าประกอบขึ้นจากผู้คนหลายชาติพันธุ์ ที่ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขอยู่ได้ร่วมพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์ราชวงศ์จักรี ดังที่ปรากฏในแผนผังของมหรหรมนั้น

การศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม ตั้งแต่ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ถึง “สยามรัฐพิพิธภัณฑน์” เป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจพัฒนาการของการจัด “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม และสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสยามในช่วงแห่งการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย ที่สำคัญคือ การแสดง “ตัวตน” ของสยามให้ปรากฏต่อนานาชาติและต่อชาวสยาม ด้วยการนำเสนอทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ที่จะทำให้สยามสามารถพัฒนาเป็นรัฐสมัยใหม่ได้ โดยใช้วิธีการนำเสนออันทันสมัยของตะวันตกที่ทำให้มีการเรียนรู้และเลียนแบบวัฒนธรรมสมัยใหม่ตะวันตกเข้ามาในสยามด้วย ซึ่งทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดีขึ้น

^{๑๑} จมื่นอมรรตวรักษ์, “กำเนิดสวนลุมพินี,” ใน พระราชกรณียกิจที่สำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เล่ม ๕, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔) และ “การเงินของล้านเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖,” ใน ดุสิตธานี: เมืองประชาธิปไตย, (กรุงเทพฯ: หอวิชาจุฬาลงกรณ์, ๒๕๒๒).

๑.๒ กรอบแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

มหกรรมนานาชาติ (International Exhibition) เป็นปรากฏการณ์สำคัญของโลกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ที่แสดงให้เห็นความก้าวหน้าของมนุษย์ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีพที่มีราคาย่อมเยาลงจนทำให้เกิดความเสมอภาคมากขึ้นในการบริโภคสินค้า เมื่อมหาชนมีโอกาสนำบริโภคสินค้าที่เคยจำกัดเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้นได้ จึงกล่าวได้ว่า “เอกซฮิบิเชน” เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ความเป็นสมัยใหม่ (Modernization) แผ่กระจายไปทั่วโลก

การจัดให้มีมหกรรมนานาชาติสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมที่กำลังแผ่ขยายอยู่ในโลกขณะนั้น เพราะประเทศผู้จัดส่วนใหญ่เป็นมหาอำนาจที่มีอาณานิคมอยู่จำนวนมาก บรรดาอาณานิคมต่างส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในประเทศนั้น เช่นเดียวกับอารยประเทศอื่นๆ ที่ได้แสดงให้เห็นสัมพันธไมตรีที่มีระหว่างกัน รวมทั้งความก้าวหน้าของบ้านเมืองนั้น จึงนำสิ่งของไปตั้งแสดง การตั้งแสดงสิ่งของที่มีกำเนิดในบ้านเมืองต่างๆ ไว้รวมกันทำให้เกิดการเปรียบเทียบและจัดลำดับความเจริญของอารยธรรมต่างๆ ทั่วโลก จนเห็นได้ชัดว่าชาติตะวันตกเจริญก้าวหน้าที่สุดขณะเดียวกัน การเข้าร่วมตั้งแสดงสิ่งของในงานมหกรรมนั้นต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของผู้จัด เท่ากับว่านานาชาติประเทศได้ยอมรับวิธีการจัดระเบียบสิ่งของและสินค้าของประเทศผู้จัด เพราะกฎเกณฑ์นั้นทำให้ผู้เข้าร่วมต้องดำเนินการไปในทิศทางเดียวกัน ดังนั้น มหกรรมนานาชาติจึงเป็นความพยายามหนึ่งในการสร้างมาตรฐานสากลในเรื่องต่างๆ^{๑๒}

สยามได้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้รับอิทธิพลจากการจัดแสดงมหกรรมนานาชาติในการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม ดังที่เห็นจากการจัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ในการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ที่วางแผนการจัดแสดงตามแบบอย่าง que เห็นจากเอกสารเชิญชวนให้ร่วมตั้งแสดงสิ่งของในต่างประเทศ และการเตรียมจัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ที่ได้จัดหาพื้นที่จัด “เอกซฮิบิเชน” และออกแบบแผนผังการใช้พื้นที่ในสวนลุมพินีทำนองเดียวกับมหกรรมนานาชาติในต่างประเทศ ความสามารถในการจัดเตรียมงานยิ่งใหญ่เช่นนี้ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าคนไทยจัดให้มี “เอกซฮิบิเชน” ขนาดใหญ่เช่นนั้นได้อย่างไร

^{๑๒} Burton Benedict, *The anthropology of the world's fairs*, (Berkeley: The Lowie Museum of Anthropology, 1983), pp. 1-65.

ด้วยเหตุนี้ ผู้ทำวิทยานิพนธ์จึงได้ศึกษาค้นคว้าเพื่อทำความเข้าใจกับ “เอกซิบิเซน” ในต่างประเทศให้ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มหกรรมนานาชาติ และได้คำตอบว่ามหกรรมนี้มีขอบเขตกว้างขวางกว่าที่เคยมีผู้อธิบายมาบ้างแล้วในงานชิ้นอื่น^{๑๓} พัฒนามาจากตลาดนัดในยุโรปสมัยกลางที่เป็นการออกร้านขายสินค้าในงานวัดเมื่อมีเทศกาลฉลองนักบุญ มีวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจ ร้านค้านั้นมีทั้งร้านขายสินค้าอุปโภคบริโภค กับร้านแสดงมหรสพและการละเล่น^{๑๔} ต่อมา เมื่อการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้เกิดความก้าวหน้าทางวิทยาการ ชาวยุโรปจึงให้ความสำคัญกับการประกวดผลงาน ทั้งด้านเกษตรและอุตสาหกรรม เพื่อเสนอความก้าวหน้าของมนุษย์ในด้านต่างๆ “เอกซิบิเซน” จึงเป็นมหกรรมที่ให้ความสำคัญกับการตั้งแสดงประดิษฐกรรมใหม่ ทั้งสินค้าอุปโภคบริโภคตลอดจนมหรสพและการละเล่น ที่ชักจูงให้ผู้คนเข้ามาเที่ยวชมงานและเป็นรายได้ของผู้ที่เกี่ยวข้อง เมื่อได้ทราบขอบเขตความหมายของ “เอกซิบิเซน” เช่นนี้ จึงมีความเห็นว่าการศึกษาเรื่อง “เอกซิบิเซน” ในสยามไม่ควรศึกษาเฉพาะการแสดงกสิกรรมและพานิชการ กับการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่เรียกว่าเป็น “เอกซิบิเซน” อย่างชัดเจนเท่านั้น แต่จะต้องศึกษามหกรรมอื่นที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของมหกรรมนานาชาติด้วย ได้แก่ งานวัดเบญจมบพิตรและงานรื่นเริงฤดูหนาว ที่มีทั้งการตั้งแสดงสิ่งของ การประกวดสิ่งของและการออกร้านขายสินค้า

แนวคิดสำคัญ คือ การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในมหกรรมนานาชาติที่ต่างประเทศมีส่วนในการปรับเปลี่ยนสยามให้ทันสมัยตามแบบแผนตะวันตก ทั้งนี้เพราะ “เอกซิบิเซน” เป็นมหกรรมที่มีการวางแผนการปฏิบัติงานอย่างชัดเจนตั้งแต่ต้นจนจบ เน้นการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามความชำนาญเฉพาะด้านของผู้จัดแสดงมหกรรม (Organisers) ที่จะต้องจัดหาสถานที่ตั้งแสดงมหกรรม (Exhibition Grounds) ผู้ตั้งแสดงสิ่งของ (Exhibitors) และผู้ชมการแสดง (Visitors) อันเป็นเรื่องของการบริหารจัดการ (Management) ที่มีรูปแบบการดำเนินงานอย่างชัดเจนปรากฏอยู่ในโครงสร้างการดำเนินงานตามขั้นตอนต่างๆ

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ธวัชชัย องค์กรวิเวทย์, “นิทรรศการในสยาม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๗๕,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗): ๑๔-๓๐ (บทที่ ๔ การแสดงพิพิธภัณฑ์: ที่มาและชื่อเรียก).

^{๑๔} Kenneth W. Luckhurst, *The stories of exhibitions* (London: the Studio Publications, 1951), p.12 ได้อธิบายข้อแตกต่างว่า World's Fair นั้นผู้ตั้งแสดงจะไม่ขายสินค้าโดยตรงเหมือนกับ Fair อื่นๆ ที่เน้นการขายสิ่งของที่นำมาแสดงให้หมด อันเป็นลักษณะเดียวกับ Exhibition ที่เน้นการแสดงตัวอย่างสินค้าเพื่อสั่งซื้อในอนาคต มากกว่าจะขายสินค้าในการแสดงนั้น.

เมื่อสยามจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศอย่างสม่ำเสมอ จึงทำให้เกิดขั้นตอนการบริหารจัดการสมัยใหม่เช่นนี้อย่างต่อเนื่อง จากชนชั้นนำผู้กำหนดให้จัดหาสิ่งของไปตั้งแสดงไปจนถึงราษฎรผู้จัดหาสิ่งของและให้ข้อมูลตามแบบอย่างที่กำหนด การทำซ้ำอย่างสม่ำเสมอเช่นนี้ทำให้เกิดการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติที่สร้างความชำนาญให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง จนสามารถปรับเปลี่ยนหน้าที่ จากผู้ตั้งแสดงสิ่งของ เป็นผู้จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ได้ ดังนั้น มหกรรมนานาชาติในต่างประเทศจึงมีส่วนให้เกิดกระบวนการปรับเปลี่ยนสยามให้ทันสมัยด้วย เพราะ “เอกซฮิบิเชน” เป็นการจัดการตามแบบอย่างของตะวันตก ที่ทำให้ข้าราชการสยามได้พัฒนาความรู้ความสามารถจากผู้ที่เคยทำตามคำสั่งของชนชั้นนำเพื่อจัดหาสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ ไปเป็นผู้จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ในสยามได้ในที่สุด

นอกจากรูปแบบการบริหารจัดการเพื่อจัดให้มี “เอกซฮิบิเชน” แล้ว สารและวิธีการจัดแสดงมหกรรมก็แสดงให้เห็นกระบวนการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะการเรียกเกณฑ์สิ่งของเพื่อตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน” มีลักษณะต่างจากการเรียกเกณฑ์สิ่งของแบบเดิมในระบบรัฐบรรณาการ ที่ต้องการสิ่งของตามจำนวนที่ระบุในใบบอกเท่านั้น แต่การจัด “เอกซฮิบิเชน” ตามแบบอย่างตะวันตกนั้น ผู้รวบรวมสิ่งของมีหน้าที่ต้องอธิบายเนื้อหาของสิ่งที่ส่งไปตั้งแสดงให้ก้าวหน้าและทันสมัยขึ้น ด้วยการทำบัญชีรายการสิ่งของ ระบุถิ่นที่มาของสิ่งของ วิธีได้มาซึ่งสิ่งของนั้นและการใช้ประโยชน์ สถานที่จัดแสดงมหกรรมก็ใช้แบบอย่างของต่างประเทศ เช่น กำหนดขอบเขตการใช้พื้นที่ให้ชัดเจน จัดการขนส่งสาธารณะไปยังสถานที่จัดแสดงนั้นอย่างเหมาะสม ในช่วงที่มีมหกรรม สำหรับผู้ชมการแสดงนั้น แม้จะจำแนกกลุ่มผู้ชมได้ตามความสามารถในการใช้จ่ายเงิน แต่ “เอกซฮิบิเชน” ก็เป็นมหกรรมที่เปิดโอกาสให้ชนชั้นสูงและสามัญชนที่มีเงินใช้จ่ายในมหกรรมนั้น ทำกิจกรรมปะปนร่วมกันได้อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนเช่นกัน

หากพิจารณาเฉพาะการดำเนินการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” แล้ว พบว่าชาวสยามได้เรียนรู้วิธีการจัดแสดงนี้จากกระบวนการ “ทำซ้ำ” เพื่อส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ จนสามารถจัดให้มีมหกรรมขึ้นในสยามได้ เพราะมีการถ่ายทอดความรู้เรื่อง “เอกซฮิบิเชน” จากชนชั้นนำไปยังคนกลุ่มต่างๆ ในราชอาณาจักร จนเห็นการเปลี่ยนบทบาทของคนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ “เอกซฮิบิเชน” อย่างชัดเจน กล่าวคือ ในเบื้องต้นชนชั้นนำเป็นทั้งผู้จัดแสดง ผู้ตั้งแสดงสิ่งของและผู้ชม ขณะที่ข้าราชการและราษฎรเป็นเพียงผู้ตั้งแสดงและผู้ชม แต่เมื่อมีการ “ทำซ้ำ” บ่อยครั้ง ข้าราชการจึงพัฒนาความรู้ความสามารถของตน จนจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่เกี่ยวเนื่องกับความรับผิดชอบในหน่วยงานของตนได้ ดังนั้น การศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามจึงเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามแบบแผนของตะวันตกได้

๑.๓ ขอบเขตและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

งานวิจัยฉบับนี้มุ่งศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามทั้งในประเทศและต่างประเทศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีผลต่อการจัดแสดงมหรหรรณครั้งสำคัญของสยาม คือ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” อันเป็นการแสดงมหรหรรณครั้งแรกในสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ กับ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” ที่กำหนดจัดในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ เพื่อศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม ให้ได้ทราบบทบาทหน้าที่ของ “เอกซฮิบิเชน” ของสยามที่เปลี่ยนแปลงไปในประวัติศาสตร์ และวิเคราะห์ความสำคัญของมหรหรรณดังกล่าวในฐานะดัชนีหนึ่ง que แสดงให้กระบวนการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามแบบแผนตะวันตก อันสะท้อนให้เห็นรายละเอียดในประวัติศาสตร์หลายแง่มุมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม ซึ่งเมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วก็คือความพยายามของพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามจารีตประเพณี เพื่อสร้างสยามให้เจริญก้าวหน้าและทันสมัยตามมาตรฐานสากล

๑.๔ สมมติฐาน

๑. “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” และ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” เป็น “เอกซฮิบิเชน” ของไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องมหรหรรณนานาชาติ (International Exhibition) ของตะวันตก อันเป็นมหรหรรณสำคัญของโลกในช่วงการแผ่ขยายลัทธิอาณานิคม การดำเนินงานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความพยายามของผู้นำสยามในการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามแบบแผนของตะวันตก อันเป็นส่วนสำคัญของการดำเนินนโยบายเพื่อรักษาเอกราชประเทศ

๒. “เอกซฮิบิเชน” ของสยามทั้งในประเทศและต่างประเทศ จาก “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ถึง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” สะท้อนภาพประวัติศาสตร์ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประเด็นของการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจเรื่องการจัดแสดงพิพิธภัณฑจากชนชั้นผู้นำไปยังชนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม รวมทั้งผลของการจัดแสดงพิพิธภัณฑที่มีต่อชาวสยาม การขยายตัวของกรุงเทพฯ และเศรษฐกิจของประเทศ

๑.๕ วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์โดยการศึกษาหลักฐานชั้นต้นและชั้นรอง เอกสารชั้นต้นที่สำคัญ คือ เอกสารต้นฉบับ แผนที่ หนังสือราชกิจจานุเบกษา และหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ จากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร หนังสือพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๖ จากหอวชิราวุธานุสรณ์ เอกสารชั้นรองคือหนังสือที่เขียนขึ้นในชั้นหลังเพื่ออธิบายและ

ให้ความคิดที่เกี่ยวข้องกับการแสดงเหล่านี้ทั้งในภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือที่ระลึกเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามทั้งในประเทศและต่างประเทศ รวมทั้งข้อมูล อิเล็กทรอนิกส์จากเครือข่ายอินเทอร์เน็ต

๑.๖ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑. เป็นแนวทางในการศึกษาภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สยามในด้านต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องกับการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามแบบแผนตะวันตกของผู้นำสยาม โดยวิเคราะห์ ผ่านการศึกษาเรื่องการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่ยังไม่มีผู้ศึกษามาก่อน

๒. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่อง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” และ “สยามรัฐ พิพิธภัณฑ์” รวมทั้งการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ต่างๆ ของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑.๗ การสำรวจเอกสาร

การแสดงมหรหรมนานาชาติเป็นเรื่องที่มีผู้สนใจศึกษามากในต่างประเทศ* และศึกษา ในหลากหลายแง่มุม ทั้งด้านสถาปัตยกรรม วิศวกรรม เทคโนโลยี รวมทั้งประวัติศาสตร์ เช่น การศึกษาเรื่องกระบวนการออกแบบอาคารสำคัญในงานมหรหรมนและการแบ่งกลุ่มสิ่งของหมวด ต่างๆ ตามที่ชาวอเมริกันเห็นว่าสำคัญในมหรหรมนานาชาติที่นครฟิลาเดลเฟีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕^๔ การศึกษาบทบาทของเครื่องปรับอากาศที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวอเมริกัน จากกร นำเสนอเรื่องเครื่องปรับอากาศในมหรหรมนานาชาติครั้งต่างๆ ของสหรัฐอเมริกาในช่วง พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๗๓^๖ การศึกษาประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกาผ่านการจัดแสดงมหรหรมนานาชาติของ ประเทศนั้น^๗ การศึกษาปัญหาเรื่องการเมืองและศิลปวัฒนธรรมของฝรั่งเศสและของโลก ณ จุด

* ดูรายละเอียดจาก www.expomuseum.com ที่ได้รวบรวม link ต่างๆ เกี่ยวกับการแสดงมหรหรมนานาชาติตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕๔ จนถึงปัจจุบัน อาทิ บรรณานุกรมและบทความที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องมหรหรมนานาชาติครั้งสำคัญ แผนผัง ภาพถ่าย ภาพวาด บทความจากสิ่งพิมพ์ร่วมสมัยและของที่ระลึกในแต่ละงาน.

^๔ Bruno Giberti, *Designing the centennial: A history of the 1876 international exhibition in Philadelphia*, (Lexington: The University Press of Kentucky, 2002).

^๖ Marsha E. Ackermann, “Cold comfort: The air conditioning of America,” (Ph.D. Dissertation: University of Michigan, 1996).

^๗ Robert W. Rydell, *All the world’s a fair: Vision of empire at American international exposition, 1876-1916*, Paperback Edition, (Chicago: University of Chicago Press, 1987).

เปลี่ยนแห่งศตวรรษผ่านการแสดงมหรหรมนานาชาติที่กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓^{๑๔} เป็นต้น ทั้งนี้ เพราะมหรหรมนานาชาติประกอบด้วยกิจกรรมมากมาย ที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคน กลุ่มต่างๆ รวมทั้งความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ที่มีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงสำคัญของโลก โดยมีหลักฐานทั้งที่เป็นลายลักษณ์และไม่เป็นลายลักษณ์อยู่เป็นจำนวนมาก เช่น หนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์ร่วมสมัย ภาพถ่ายมหรหรมนานาชาติที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ที่จัดเก็บในห้องสมุดรัฐสภาอเมริกัน^{๑๕} อาคารที่ตั้งแสดงที่ยังคงใช้ประโยชน์อยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ Le Grand Palais และ Le Petit Palais ในกรุงปารีส อันเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถานศิลปะ เป็นต้น

ส่วนการศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามนั้นมีไม่มากนัก แม้จะมีหลักฐานอยู่บ้างพอสมควร ทั้งนี้เพราะมหรหรมนานาชาติเคยมีความสำคัญในโลกช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ นั้นเสื่อมความนิยมลงไปแล้วและไม่มีความหมายในประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา การศึกษาในเรื่องดังกล่าวเพิ่งมาปรากฏในระยะไม่นานนี้ งานชิ้นสำคัญ ได้แก่ งานของธงชัย วินิจจะกูล^{๑๖} ผู้พิจารณาว่าการแสดงมหรหรมนานาชาติส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความพยายามของชนชั้นนำสยาม ที่จะแสดงให้เห็น “ความศิวิไลซ์” ของบ้านเมือง โดยใช้เหตุผลเรื่องการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยเพื่อรักษาเอกราชของบ้านเมืองเป็นข้ออ้างเพื่อรักษาผลประโยชน์ของสถาบันกษัตริย์

ธงชัยเป็นนักประวัติศาสตร์ไทยที่มีถิ่นพำนักอยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกา อันเป็นประเทศผู้จัดให้มีการแสดงมหรหรมนานาชาติครั้งสำคัญหลายครั้งในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ จึงมีโอกาสนำเอกสารชั้นต้นและงานวิจัยจำนวนมากเกี่ยวกับมหรหรมนานาชาติในต่างประเทศ ที่สำคัญคือ งานของโรเบิร์ต ไรเดล (Robert Rydell) นักประวัติศาสตร์อเมริกัน^{๑๗} ผู้ใช้ทฤษฎีของมาร์กซ์กับ

^{๑๔} Richard D. Mandell, *Paris 1900: The great world's fair*, (Toronto: University of Toronto Press, 1967)

^{๑๕} www.loc.gov/tr/print/coll/250_paris.html, Collection of Paris Exposition of 1889, Prints and Photographs Division, Prints & Photographs Reading Room, Library of Congress.

^{๑๖} Thongchai Winichakul, “The quest for Siwilai : A geographical discourse of civilizational thinking in the late Nineteenth and early Twentieth-Century Siam,” *Journal of Asian Studies* 59, 3 (August 2000): 528-549. และ ธงชัย วินิจจะกูล, “ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์ เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ ๕ แสวงหาสถานะของตนเองผ่านการเดินทางและพิพิธภัณฑสถานทั้งในและนอกประเทศ,” *รัฐศาสตร์สาร* ๒๔, ๒ (๒๕๔๖): ๑-๖๖.

^{๑๗} Robert W. Rydell, *All the world's a fair: Vision of empire at American international exposition, 1876-1916*, และ *World of fairs: the century-of-progress expositions*, Paperback Edition, (Chicago: University of Chicago Press, 1993).

กรรมซึ่งเรื่อง “การเป็นผู้นำสูงสุด” มาศึกษาประวัติศาสตร์อเมริกันผ่านการจัดมหกรรมนานาชาติของสหรัฐอเมริกา และแนวคิดของเบอร์ตัน เบนเนดิก (Burton Benedict) นักมานุษยวิทยา^{๒๒} ที่วิเคราะห์ความหมายของมหกรรมนานาชาติในมุมมองของนักมานุษยวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นที่เปรียบเทียบว่ามหกรรมเช่นนั้นเป็นการ ใช้อวดความยิ่งใหญ่ของมหาอำนาจ เช่นเดียวกับธรรมเนียมการให้ของขวัญของอินเดียแดงเผ่าต่างๆ ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของสหรัฐอเมริกา ที่ไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่าการทำลายความมั่งคั่งของตนเองในที่สุด ดังนั้น ธงชัยจึงนำแนวคิดดังกล่าวมาศึกษาภาพรวมของการแสดงสิ่งของที่มีกำเนิดในสยามที่ต่างประเทศ ในฐานะเครื่องมือที่ชนชั้นนำใช้เพื่อแสวงหา “ความศิวิไลซ์” อันเป็นการเน้นบทบาทของชนชั้นนำสยาม ผู้ดำเนินตามแบบอย่างของตะวันตกเพื่อสถาปนาอำนาจของตนให้เป็น “เจ้าอาณานิคมภายใน”

งานของธงชัยมีคุณูปการอย่างมากต่อผู้สนใจศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ของสยามในประเทศไทยปัจจุบัน เพราะแนวคิดเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” อันเป็นที่เข้าใจกันดีอยู่แล้วในโลกตะวันตก ยังไม่เป็นที่เข้าใจมากนักในประเทศไทย ดังนั้น การสำรวจวรรณกรรมต่างประเทศ* ที่ให้ข้อมูลพื้นฐานเรื่องมหกรรมนานาชาติที่จำเป็นต่อการศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” จึงเป็นคำแนะนำที่ดีสำหรับผู้สนใจศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ในประเทศไทย นอกจากนั้น ธงชัยได้กล่าวถึงเอกสารของ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ไม่เคยมีผู้นำมาใช้ประโยชน์** จึงทำให้เห็นรายละเอียดของ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” มากขึ้นกว่าเดิมด้วย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากธงชัยเน้นศึกษาเฉพาะบทบาทของชนชั้นนำสยามที่แสดงให้เห็น “ความศิวิไลซ์” ด้วยการเข้าร่วมในมหกรรมนานาชาติเป็นสำคัญ จึงยังมีแง่มุมอื่นให้ศึกษาได้อีก เช่น การมีส่วนร่วมของคนจำนวนมากใน “เอกซฮิบิเชน” ของสยาม ที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างของตะวันตก เป็นต้น

^{๒๒} Burton Benedict, *The anthropology of the world's fairs*, pp.6-12 (World's Fair and Ritual).

* นอกเหนือจากงานวิจัยของ Rydell แล้ว หนังสือที่ให้พื้นฐานความเข้าใจเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ที่สำคัญ คือ งานวิจัยของ K. W. Luckhurst, *The stories of exhibitions* และ Burton Benedict, *The anthropology of the world's fairs*.

** งานที่ไม่เคยมีผู้เชื่อมโยงให้เห็นว่ามีความสำคัญกับ “เอกซฮิบิเชน” ของสยามมาก่อน คือ “ภาคที่ ๒๔ ประวัติตั้งเขปขนชาติแล้ว เข้า มูเซอร์” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม ๒* (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๗๕๑-๗๕๔. ซึ่งปลัดมณฑลพายัพได้สั่งให้นายอำเภอและเจ้าหน้าที่แผนกต่างๆ สอบสวนรวบรวมขึ้น เพื่อจะส่งมาพิมพ์ในงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ ณ สวนลุมพินี แต่เมื่อยกเลิกงานนั้น หนังสือดังกล่าวจึงค้างอยู่ที่มณฑลพายัพ จนกระทั่งพระยาภิบาลบัญชา เจ้าพนักงานที่ดินมณฑลพายัพ ได้พบเข้า จึงนำมามอบให้กับหอพระสมุดสำหรับพระนครในเวลาต่อมา.

การแสดง “เอกซิบิเชน” เป็นวิธีบริหารจัดการแบบตะวันตกที่พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงนำมาปรับใช้กับกิจกรรมที่มีอยู่แล้วในบ้านเมือง คือ มหรสพและการละเล่นเพื่อฉลองสมโภช ในโอกาสสำคัญของบ้านเมือง สะท้อนให้เห็นความสามารถของชาวสยามในการปรับเปลี่ยนตนเองได้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก ดังนั้น “เอกซิบิเชน” อาจเป็นความพยายามของผู้นำสยามในการปรับใช้ประโยชน์จากกิจกรรมตะวันตกได้อย่างสอดคล้องกับเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง เพื่อแสดงให้เห็นความก้าวหน้าและทันสมัยของสยามขณะที่มีมหาอำนาจตะวันตกกำลังขยายอำนาจอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นการใช้วิกฤตเรื่องภัยคุกคามจากภายนอกมาเป็นโอกาสในการแสดงความชอบธรรมของกษัตริย์ ในฐานะผู้นำเพื่อปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตก อันเป็นการสถาปนาพระราชอำนาจให้มั่นคงด้วยในเวลาเดียวกัน การดำเนินการเช่นนั้นทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้เรื่องการจัดแสดงมหรสพของตะวันตก อันเป็นวิธีบริหารจัดการสมัยใหม่ ที่ทำให้มีการจัดสรรหน้าที่ความรับผิดชอบของบุคคลตามความรู้ความสามารถและความชำนาญเฉพาะด้าน จากชนชั้นนำไปสู่ข้าราชการและราษฎรในที่สุด

การศึกษา “เอกซิบิเชน” ในสยามที่สำคัญ คือ วิทยานิพนธ์ของ ธวัชชัย องค์กรวิวัฒน์ ผู้ศึกษา “นิทรรศการสยาม”^{๒๓} ตั้งแต่ครั้งแรก คือ “นาเซนแนล เอกซิบิเชน” พ.ศ. ๒๔๒๕ ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ อันเป็นการศึกษาบทบาทของ “นิทรรศการสยาม” ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ธวัชชัยเริ่มจากการวิเคราะห์คำจำกัดความเพื่ออธิบายความแตกต่างระหว่างคำว่า “การแสดงพิพิธภัณฑ์ (Exhibition)” กับ “พิพิธภัณฑ์สถาน (Museum)” ที่สร้างความสับสนในสังคมไทย เพื่อชี้แจงให้เห็นความเป็นมาของการใช้คำทั้งสองอย่างชัดเจน ก่อนที่จะกล่าวถึง “นิทรรศการสยาม” โดยละเอียดต่อไป

เนื่องจากการศึกษาเรื่อง “เอกซิบิเชน” ของไทยส่วนใหญ่เป็นเรื่อง “เอกซิบิเชน” ในพิพิธภัณฑ์สถานที่มีขอบเขตแคบกว่ามหรสพนานาชาติ ทำให้ธวัชชัยไม่เห็นความสำคัญของการบันเทิงอันเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของมหรสพนานาชาติในเวลาต่อมา จึงไม่ได้วิเคราะห์ความสำคัญของงานวัดเบญจมบพิตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้รับอิทธิพลจากการจัดมหรสพนานาชาติที่ได้ทอดพระเนตรเมื่อเสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งแรกและเป็นมหรสพที่มีอิทธิพลต่อ “นิทรรศการสยาม” อื่นในภายหลัง เช่น การประกวดพันธุ์ข้าวที่วัดสุทัศน์เทพวราราม แต่มุ่งศึกษาเฉพาะมหรสพที่มีชื่อระบุชัดเจนว่าเป็น “นิทรรศการ” เท่านั้น

^{๒๓} ธวัชชัย องค์กรวิวัฒน์, “นิทรรศการในสยาม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๗๕” สำหรับการใช้คำว่า “นิทรรศการ” ในที่นี้เป็นการศึกษาของธวัชชัย.

รัชชัชวาลย์แบ่งกลุ่มศึกษา “นิทรรศการสยาม” โดยอธิบายบริบททางประวัติศาสตร์อย่างละเอียด แต่เนื่องจากไม่ได้พิจารณาภาพรวมของ “เอกซฮิบิเชน” ทั้งหมด จึงไม่เห็นความเชื่อมโยงของ “เอกซฮิบิเชน” ครั้งต่างๆ และมีความเห็นว่า “นิทรรศการสยาม” เป็นเครื่องมือที่ชนชั้นนำใช้โฆษณาสิ่งที่ชนชั้นนำต้องการจะให้ราษฎรเห็นมากกว่าจะเป็นประโยชน์แก่ราษฎรอย่างจริงจัง

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาความต่อเนื่องของ “เอกซฮิบิเชน” ต่างๆ ในสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นับตั้งแต่การจัดประกวดพันธุ์ข้าวที่เมืองธัญบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นต้นมา พบได้ว่าการใช้ “เอกซฮิบิเชน” เพื่อให้ความรู้แก่ราษฎรเกี่ยวกับการคัดเลือกพันธุ์ข้าวและผลผลิตอื่น ตลอดจนโอกาสในการประกอบอาชีพต่างๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองทางเศรษฐกิจ ความพยายามนี้สอดคล้องกับพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในโอกาสต่างๆ นับแต่ต้นรัชกาลเป็นต้นมา ที่ทรงย้ำว่าความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองมิได้เกิดขึ้นเพราะพระเจ้าแผ่นดินแต่เพียงพระองค์เดียว แต่เกิดขึ้นเมื่อทุกคนปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบของตนอย่างเต็มที่ ด้วยความสามัคคีและเพื่อประโยชน์ของหมู่คณะ^{๒๔} ทั้งยังทรงเน้นประโยชน์ของการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่บุคคลได้พบเห็นและปฏิบัติด้วยตนเอง^{๒๕} ดังนั้น “เอกซฮิบิเชน” ที่ต้องอาศัยความร่วมมือกันของคนหลายฝ่ายเพื่อจัดการให้เป็นผลสำเร็จ จึงเป็นแบบฝึกหัดให้ข้าราชการและราษฎรได้เรียนรู้ระบบการทำงาน โดยการใช้ปฏิบัติ เช่นเดียวกับที่พิจารณาว่าเป็นเครื่องมือของชนชั้นนำในการโฆษณาสิ่งที่ต้องการให้ราษฎรรับรู้ด้วย

“เอกซฮิบิเชน” ทำให้เกิดการเรียนรู้วิธีการจัดเตรียมสิ่งของเพื่อตั้งแสดงขึ้นในหมู่ราษฎร เพราะราษฎรต้องอธิบายที่มา วิธีทำและการใช้ประโยชน์จากสิ่งของเหล่านั้นด้วย ไม่ใช่จัดหาสิ่งของส่งให้ตามที่เรียกเกณฑ์เพียงอย่างเดียว ดังนั้น เมื่อพิจารณาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” โดยรวมแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า “เอกซฮิบิเชน” เป็นส่วนหนึ่งของการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยและการสร้างเอกภาพของบ้านเมือง เพราะผู้มีส่วนร่วมสามารถดำเนินงานตามขั้นตอนต่างๆ ได้โดยทันที เนื่องจากมีการจัดแบ่งสายงาน ลำดับชั้น หน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละบุคคลก่อนข้างชัดเจน นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาสถานที่ตั้งแสดง “เอกซฮิบิเชน” ในกรุงเทพฯ โดยสัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน ก็จะเห็นการเติบโตของ “กรุงเทพฯ” จากบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์อันเป็นความทรงจำของ “กรุงเก่า” โดยขยายออกเป็นปริมณฑลโดยรอบ สังเกตได้จากสถานที่ตั้งแสดง

^{๒๔} “พระราชดำรัสตอบราษฎรในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช วันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔,” ใน พระราชดำรัสร้อยครั้ง, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๒๕} “พระราชดำรัสตอบในการเปิดการแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรม ณ ปทุมวัน วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๒.

มหรหรรมสำคัญ กล่าวคือ งานนักขัตฤกษ์นั้มีการพระพุทธรชินราชวัดเบญจมบพิตร สะท้อนให้เห็น การขยายตัวของเมืองไปทางด้านทิศเหนือ ส่วนการเตรียมการจัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณ์” ที่สวน ลุมพินี ก็สะท้อนให้เห็นการขยายตัวของกรุงเทพฯ ไปตามเครือข่ายถนนกับสะพานที่สร้างขึ้นใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น การเชื่อมโยงศูนย์กลางของกรุงรัตนโกสินทร์ที่พระบรมมหาราชวังกับพระราชวังดุสิต ที่ขยาย ออกไปบรรจบกับย่านการค้าและที่พักอาศัยของชาวตะวันตกทางด้านทิศใต้ของกรุงเทพฯ จนทำให้ เห็นแนวโน้มการพัฒนากรุงเทพฯ เป็น “สังคมเมือง” ที่มีเครือข่ายการคมนาคมขนส่งและการค้าขาย ตามแบบแผนของตะวันตกอย่างชัดเจนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

๑.๘ คำจำกัดความที่ใช้

“เอกซฮิบิเชน” เป็นคำที่ใช้ทับศัพท์ภาษาอังกฤษ “Exhibition” มีความหมายตรงกับคำ ภาษาอังกฤษต่างประเทศ ๓ คำ คือ L’Exposition ในภาษาฝรั่งเศส Exhibition ในภาษาอังกฤษและ Fair ใน ภาษาอังกฤษแบบอเมริกัน หมายถึงการตั้งแสดงสิ่งของที่น่าสนใจ เป็นการให้ความรู้ และมีการ ประกวดแข่งขัน โดยได้รับรางวัลตอบแทน ช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวเรียกคำนี้ทับศัพท์ภาษาอังกฤษ โดยใช้ตัวสะกดต่างกัน เช่น เอกซฮิบิเชน เอกสฮิบิเชน เอกซฮิบิเชอน เอกซฮิบิเชน แต่เอกสารในเวลาต่อมาเรียกมหรหรรมลักษณะเช่นนี้ว่า “การแสดง พิพิธภัณ์” หมายถึง “เปิดของควรรชมควรมีราคาต่างๆ ให้แพร่หลาย”^{๒๖}

“Exhibition” ในภาษาอังกฤษ ตรงกับคำภาษาไทยในปัจจุบันว่า “การแสดง นิทรรศการ” คือ การนำเสนอความรู้และสิ่งของต่างๆ โดยการตั้งแสดงให้ชม หรือ “งานมหรหรรม” ที่มีการจัดกิจกรรมหลายอย่างในการแสดงหนึ่งๆ ทั้งการตั้งแสดงสิ่งของ การประกวดสิ่งของและ ให้รางวัล รวมทั้งการออกร้านขายสินค้า การแสดงมหรสพและการละเล่นต่างๆ

ในงานวิจัยนี้ จะใช้คำว่า “เอกซฮิบิเชน” หรือ มหรหรรม และ การแสดง เมื่อกล่าวถึงคำ ภาษาอังกฤษที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ตามความหมายโดยทั่วไป และใช้ชื่อเฉพาะของแต่ละ มหรหรรมเมื่อเอ่ยถึงมหรหรรมนั้น

สำหรับมหรหรรมนานาชาติ หรือ “การแสดงพิพิธภัณ์นานาชาติ” นั้นเป็นคำทั่วไปที่ ใช้เมื่อกล่าวถึง International Exhibition, L’Exposition Universelle, World’s Fair อันเป็นการแสดง มหรหรรมของนานาประเทศในช่วงเวลาและสถานที่ที่กำหนด เพื่อนำเสนอให้เห็นความก้าวหน้า (progress) ทางวิทยาการอันเป็นการเผยแพร่ความรู้ใหม่ โดยมีบริเวณที่จัดไว้เพื่อความสนุกสนาน เพลิดเพลินด้วย เช่น การแสดงมหรสพ การละเล่นและการบันเทิง ในที่นี้จะใช้ว่า มหรหรรม

^{๒๖} “การแสดงพิพิธภัณ์ ที่เกาะสีชัง”, ราชกิจจานุเบกษา ๘, ๑๔ (๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐): ๑๑๒.

นานาชาติ เมื่อกล่าวถึงมหกรรมนั้น โดยทั่วไป และ “การแสดงพิพิธภัณฑ์นานาชาติ” เมื่ออ้างอิง เอกสารตามต้นฉบับ

“นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน (National Exhibition)” เป็นทั้งคำทั่วไปและคำเฉพาะ คำ ทั่วไป หมายถึง การแสดงทรัพยากร อารยธรรมและผลผลิตของบ้านเมืองหนึ่ง ส่วนคำเฉพาะนั้น หมายถึง การแสดงความเจริญของสยามในวาระสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี ที่ท้องสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

“สยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (The Siamese Kingdom Exhibition)” เป็นคำเฉพาะ หมายถึง การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของบ้านเมืองในวาระที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จอยู่ใน ราชสมบัติได้ ๑๕ ปีเสมอกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มหกรรมนี้มีฐานะเหมือนกับ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ในคราวสมโภชพระนครร้อยปี แต่มีประกาศยกเลิกมหกรรมนี้เมื่อ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตก่อนกำหนดเปิดงานและนับจากนั้นไม่เคยมี การเตรียมจัดมหกรรมครั้งยิ่งใหญ่เช่นนี้อีก “สยามรัฐ เอกซฮิบิเชน” จึงมีฐานะเป็น “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ครั้งสุดท้ายของสยามด้วย

นอกจากคำจำกัดความเกี่ยวกับ “เอกซฮิบิเชน” ที่ได้กล่าวแล้วนี้ การสะกดตัวอักษรที่ อ้างอิงถึงในงานวิจัยนี้ใช้ตัวสะกดตามที่ปรากฏในเอกสารต้นฉบับเป็นสำคัญ

สำหรับอักษรย่อที่ใช้ในการอ้างอิงมีดังนี้

สจช.	หมายถึง สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
สร.	หมายถึง เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี
กค.	หมายถึง เอกสารกระทรวงการคลัง
กต.	หมายถึง เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ
กส.	หมายถึง เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ
น.	หมายถึง เอกสารกระทรวงนครบาล
นก.	หมายถึง หนังสือกราบบังคมทูล สมัยรัชกาลที่ ๕
บ.	หมายถึง เอกสารเบ็ดเตล็ด สำนักพระราชพิธี
ม.	หมายถึง เอกสารกระทรวงมหาดไทย
ม. ร. ๕	หมายถึง ไมโครฟิล์มเอกสารรัชกาลที่ ๕
ม.-สยามสมาคม	หมายถึง ไมโครฟิล์มหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์
รฟท.	หมายถึง เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย กรมรถไฟหลวง
ศร.	หมายถึง เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ